

LES UTOPIES

Per a Júlia

ÍNDEX

Sobre el concepte de utopia. El pas de la profecia a la Utopia: breu història de la profecia. Alguns exemples de Utopies. Utopia i agrarisme. Les tres funcions de la Utopia. Tres etapes en la història de les utopies. Per què fracassen les Utopies. La Utopia de Thomas More com a expressió de pessimisme. Utopia i antiutopies. Orwell com a model d'antiutopia: la crítica de Russell a George Orwell. Imagina... (epíleg).

Per a més informació podeu clicar [Sloterdijk](#) en aquesta mateixa web.

Sobre el concepte de utopia.

La paraula utopia prové del grec corrupte medieval. *Ou (u)* significa "enlloc" i *topos* "lloc". Utopia és per tant el "lloc d'enlloc", "el lloc que no existeix". More escriu en una carta a Erasme que "utopia" tradueix el llatí *Nusquam*: "enlloc". Alguns autors, però, matisarien el significat i aquí ja hi ha un primer debat, que té unes conseqüències directes i fonamentals per a la valoració del concepte i del tarannà vital utòpic: ¿"Utopia" és el lloc que *encara* no existeix o, per contra, és el lloc que no existirà *mai*?

Però la paraula és molt complexa i permet també una altra etimologia. En anglès "sona" com "eutopia" i, per tant, pot venir també d'*eu*, "bé", "felicitat" i *topos*, "lloc". La utopia podria aparèixer, en conseqüència, com el "lloc del bé" o el "lloc de la vida bona (felicitat)". La paraula està emparentada amb *ucronia*: el "país del mai per mai", "el país d'enlloc". Martin Buber comença *Camins de utopia* afirmant que: una utopia "és un quadre", la imatge plàstica o la visió d'un desig o d'un *haver de ser* que d'alguna manera ens mereixem.

Una utopia és una anàlisi sociomoral, és a dir, se'ns descriu un espai físic fictici (sovint una illa apartada) en què es tracta de realitzar una societat altament moral, regida per sentiments altruistes. Tota utopia arranca d'un contrast entre allò que *realment* succeeix i allò que ens *mereixem* que succeeixi. Com diu J. M. Castellet: *la fidelitat a la utopia s'explica com un exercici crític continuat a través de la qual la realitat actual ve projectada cap al futur* (*Lectura de Marcuse*, p. 14-15). Les utopies són producte de la voluntat: no es poden imposar sinó que provenen de l'associació voluntària d'uns humans que volen viure d'una manera radicalment diferent per tal de ser més feliços. Una utopia es construeix a través del treball humà i no per la voluntat dels déus. La fita és assolir una comunitat en què els membres visquin en harmonia amb ells mateixos, amb els altres i amb la natura. És important insistir en l'aspecte *constructiu* de la utopia: no provenen de les divinitats (si fos així serien escatologies), sinó de l'esforç humà. Una millor organització del treball, però, no condueix la comunitat utòpica al productivisme sinó, ben al contrari, a l'oci perquè els beneficis d'allò edificat per tots han de revertir també a tothom. La conversió del treball en joc és una de les característiques més engrescadores de la utopia.

Les utopies són també *pedagogia*: es tracta d'educar el humans per a la transformació de la realitat a través de l'associació i del treball. Els utopistes creuen que no hi ha canvi social possible a nivell individual i pretenen educar la societat en el seu conjunt, per tal que es realitzi en el concret un ordre just.

Les Utopies són societats felices en què els homes:

- Són governats racionalment.
- Porten una vida d'oci i d'abundància.
- Actuen com a subjectes altament morals i alhora feliços.

Aquestes tres condicions són imprescindibles per tal que *sensu strictu* hom pugui parlar d'utopies. Utopia és un *estil de vida*, una forma de convivència basada en principis teòrics i pràctics de caire moral. Aquests tres elements: oci, abundància i estil de vida moral, poden combinar-se en alguna forma de política o, més senzillament, negar la política i reivindicar una mena d'individualisme comunitarista, més o menys proper a l'anarquia. A la utopia les necessitats humanes resten cobertes, no es coneix la guerra ni el conflicte, el lleure és profund, regna la igualtat o una jerarquia justa (basada en el coneixement)... en definitiva, s'ha acabat la història perquè s'ha assolit la perfecció.

La relació entre el present que s'abomina i la utopia que es deleja és idèntica a la que hi ha entre el malson i la felicitat o entre l'infern i el cel. Per a la utopia l'ordre social establert és, en realitat, un *desordre* que cal superar. El món real és massa miserable i cal convertir-lo en una societat racional plena.

En un altre sentit podríem considerar la utopia com l'espai en què no apareix el mal. Aquesta absència de mal radical és la justificació última de la utopia, que consisteix en un conjunt de normes per fer possible un bé durador, entès primordialment en la tradició epicúria. La vida utòpica és, doncs, allò oposat a la vida real: un món en què el mal ha estat abolit, en què les necessitats humanes se satisfan en el grau més elevat possible, en què tot dolor evitable ha estat evitat i el plaer s'ha potenciat al màxim.

L'expressió del mal en la societat és el desordre. Per contra, en les Utopies tot està perfectament reglamentat, dirigit i geometritzat. La característica més òbvia del món utòpic és la seguretat: no hi pot haver ni atzar ni sorpresa ni risc en un món en què tot està racionalment ordenat.

La utopia, així, seria la realització del principi utilitari: *la màxima felicitat per al màxim nombre*, en el seu sentit ple. Constituiria, a més, una civilització de plenitud, en què conceptes com culpa, autoodi o ascetisme pervers mancarien de sentit en la mesura que tota utopia realitza la perfecció de l'hedonisme.

El pas de la profecia a la Utopia: Breu història de la profecia.

La utopia contra el que de vegades es diu tòpicament no és una expressió d'optimisme renaixentista. Resulta un tòpic molt sovintejat en la historiografia socialista, afirmar que amb la utopia apareix l'esperança en el demà millor i la confiança en un futur resplendent. Més aviat en les utopies, especialment en les del Renaixement, acostuma a succeir el contrari: hi ha un gran pessimisme respecte al present que es contrasta -per via de sàira- amb un futur suposadament perfecte. Totes traspuen un enyor terrible del passat, considerat una època de més valors morals que no pas el present. Allò que es vol posar en crisi amb la utopia és el temps present que els utopistes consideren moralment degenerat o en crisi. En les utopies el temps futur anunciat serveix per posar en ridícul i per satiritzar la misèria del present patit. Més que no pas per comprendre el futur (que després sempre serà diferent a allò somniat), les utopies ens serveixen per copsar les angoixes i les pors de l'època en què foren escrites. Tot i que Victor Hugo considerés que la utopia és *la veritat del demà* (Buber, p.20) i que els utopistes sovint consideren que la seva acció prefigura el futur; la veritat és que una utopia difícilment encerta -pel seu mateix voluntarisme- el futur històric.

Les utopies de la tradició occidental procedeixen essencialment de cinc fonts diferents:

- *Els relats del Gènesi a l'Antic testament*: igual com hi va haver una època feliç a l'origen dels temps (paradís original, Adam i Eva) també n'hi pot haver una al final de la història si l'home és com ha de ser (moral, just). La tradició utòpica enllaça amb el món cristià a través de *La ciutat de Déu* de Sant Agustí, que alguns han considerat una protoutopia. Sabem que More va donar unes conferències sobre *La ciutat de Déu* a Oxford, l'any 1496.
- *Els relats de l'Apocalipsi i els contes populars sobre "el gran dia"*: per als cristians la segona vinguda del Crist ha de ser anticipada per tota una sèrie de desgràcies (pesta, guerres...) que ara ja s'estan complint. Els qui han passat "la gran tribulació" (Ap. 7,13-17) "mai més no passaran fam ni set, ni estaran exposats al sol ni a el calor". Aquesta apocalíptica divulgada pels predicadors i pels moviments mil lenaristes és el principal origen històric de les utopies, que en definitiva són formes cultes derivades de mites populars agraris com el de la Illa de menja-i-dorm (L'Illa de Cucanya per als francesos, Kalamazzo per als britànics, o el de la barca dels folls germànica).

- *Els nous descobriments geogràfics*: portuguesos i castellans gràcies als seus descobriments a Àfrica i a Amèrica entren en contacte amb pobles que mai no han sentit a parlar del cristianisme i que, tanmateix, són passablement feliços. En aquest sentit no és d'estranyar que l'artifici literari de les utopies sigui sempre el mateix: un mariner que naufraga en una illa perduda en mig del mar. En el cas de la Utopia de More hi ha una coneixement força seriós de les *Cartes d'Americo Vespucci* (que havia fet quatre viatges a les Índies entre 1497 i 1504), de la tradició d'*Eldorado* i potser de la cultura inca.
- *El redescobriment del platonisme i de la cultura grega en general*: A Grècia quan s'inicia la crisi de la confiança en els oracles (després de la guerra del Peloponès, 404 a.C.) apareixen les primeres utopies. A la comèdia *Els ocells*, Aristòfanes s'inventa (Néphélokkiugas: el país feliç dels núvols), una mena de ciutat ecològica on es viu sense diners, sense tribunals, menjant menta, cascall, mirte i sèsam. Amb Plató (*La república*, *Les lleis*), es vol fer una utopia ja clarament política, basada en el coneixement de l'ànima humana i en la previsió racional de tot allò que pugui esdevenir a l'home. Quan a través de la impremta es divulga el coneixement del classicisme, hi ha un intent de construir també la República ideal del nostre temps, que són les Utopies. El llibre V de *La república* està al fons dels llibres I i II de la *Utopia* de More.
- *L'humanisme renaixentista* que aporta una mentalitat antropomòrfica i crítica i que, vinculada a la crítica bíblica porta a confiar en la realització terrenal de l'element utòpic de la cristologia. De tota manera les utopies tendeixen a ser poc antropocèntriques: més aviat el central en la mentalitat utòpica és el treball (i alternativament l'oci) més que no pas una teoria global sobre l'home. O, per dir-ho més clarament, l'home es considera quasi exclusivament des del punt de vista de la producció. El que Saint-Simon anomenava al XIX, *la ciència de la producció* és sempre central en l'utopisme.

La utopia és una forma d'*escatologia* històrica, no transcendent: parteix de la creença en què la història arribarà a un final perfecte, a una realització total de les potencialitats humanes: de la mateixa manera que al principi de la història hi ha un paradís original, a través de la raó podrem arribar a un final perfecte. En bona manera és l'hereva de la profecia, amb la diferència que no és una escatologia teològica, sinó humanística.

Entenem per profecia un gènere medieval amb reminiscències greco-llatines importants. A la Grècia clàssica la profecia era exercida fonamentalment pels oracles (el més conegut l'oracle de Delfos) i, més tard, aparegueren les Sibils. A diferència de la pítia dèlfica que era una dona real, la Sibilla era un símbol sense cos, era una mena de bruixa o esperit amagat que d'en tant en tant profetitzava. Al segle I, Varró va fer un catàleg de deu sibilles gairebé oficials: líbia, dèlfica, cimèria, eritrea, sàmia, cumea, helespòntica, frígia, triburtina i pèrsica. Actualment encara tenim 4.232 versos sibil·lins. A Roma la consulta als llibres sibil·lins era potestativa de l'emperador i fins i tot Constantí va intentar que el concili de Nicea les declarés una font inspirada.

A la Roma clàssica l'endevinació era un monopoli de l'Estat. Els llibres sibils (tres) segons la tradició van ser venuts per una sibilla al rei etrusc Tarquí el Superb i eren guardats al temple de Júpiter Capitolí, estaven escrits grec, en un manuscrit en tela de lli i eren guardats per uns sacerdots intèrprets especials (primer dos, un patrici i un plebeu: *duumviri sacris faciundis* i després deu -cinc patricis i cinc plebeus: *decemviri*) que eren grans personalitats polítiques. L'any 212 a.C., després de les guerres amb Hànnibal, el Senat va decidir encarregar al pretor Emili que fes una recollida de textos profètics i de llibres d'endevinació en una mena de col·lecció oficial. Els romans creien que una sibilla vinguda de Gràcia (la sibilla de Cumes que produeix: "un horror sagrat") havia profetitzat el futur grandios de Roma i aquesta creença, divulgada per Virgili al llibre VI de l'*Eneida* també la comparteixen els cristians. Amb gairebé només un parell d'excepcions (Lactanci i Orígenes) també els primers cristians creien que la vinguda de Crist era anunciada per la Sibilla igual com per les profecies de l'Antic Testament.

La creença en l'endevinació i la profecia és intrínseca al cristianisme. A l'època medieval hi haurà uns personatges molt emparentats amb la Sibilla: Merlí l'Encantador i Arthur el de la Taula Rodona. El personatge de Merlí apareix a mitjans del segle XII a l'obra de Geoffroy de Monmouth: *Història dels tres reis de Bretanya* (1151-1155?). Merlí és una mena de Crist invertit: la seva mare és una monja i el seu pare és un dimoni. Nascut d'una verge, però sortit del món infernal, és un personatge ambigu: mag i profeta dotat de poders extraordinaris. Merlí fa una profecia al rei Vortigern de més de quinze planes farcides de símbols: el drac roig dels Bretons serà expulsat pel drac blanc dels Saxons, però vindrà un senglar que derrotarà els invasors i sis generacions després apareixerà Conan, descendent del senglar, del qual provindrà Artur de la Taula Rodona, etc... Aquest esquema doble del rei i del savi com a complementaris remet, com és obvi, a la recepció de la teoria platònica del filòsof-rei.

També els moviments milenaristes populars (Joaquim de Fiore (cistercencs.1130-1202), els franciscans...) tenen elements apocalíptics. Per a de Fiore hi ha cinc èpoques en la història humana: abans de la llei de Moisès, sota la llei de Moisès, sota l'evangeli, sota el Nou Testament i ara. Aquestes èpoques es poden reunir en tres èpoques: L'edat del Pare (abans de la gràcia) L'edat del Fill (la gràcia) i L'Edat de l'Esperit (després de la Gràcia: és l'edat de l'"Evangeli etern). Joaquim creia que ara estava en el pas de les 63 generacions que corresponien a l'edat del fill a l'edat de l'Esperit. L'edat de l'Esperit serà un període de repòs, de pau, i de contemplació.

Aquests dos elements medievals (tradició popular d'un màgic savi encarnat i tradició joaquimita del "gran dia", o de la culminació de la història) estan a la base del pensament utòpic. A les utopies hi ha sempre :

- Un gran legislador que dóna lleis justes i eternes.
- Una promesa de plenitud per al grup d'escollits que, lluny del món, executen els dissenys del gran savi.

Cal tenir present que a l'edat mitjana la història s'interpretarà sovint en clau milenarista. Així, per exemple el cas de la pesta negra serà vista com un signe de la presència de l'Anticrist. (1348, 1361, 1373, 1382). Els utopistes, com els profetes

creuen que *el temps ja ha arribat* i en conseqüència és inevitable que el seu missatge sigui escoltat i triomfi definitivament.

Hi ha, però, dues diferències importants entre profecia i utopia:

- La profecia pertany absolutament al regne del sagrat: ha estat revelada per la divinitat als humans i s'haurà de complir d'una manera irreversible: vulguin els homes o no. La profecia és un do de Déu. En canvi la utopia pertany al món seclar, civil: exigeix la voluntat transformadora i l'acció humana. La utopia és una conquesta humana.
- La profecia expressa el poder l'omnipotència de Déu, les utopies, en canvi, són propostes adreçades a la Raó.

Alguns exemples de Utopia.

Hi ha exemples de Utopia arreu, no només en la tradició occidental. Els antropòlegs expliquen que els indis tupís-guaraníes de l'Amazònia havien fet migracions a la selva buscant la *ywy mara ey*: "la Terra sense Mal", un indret mític en què es podrien deslliurar de tots els mals. En canvi al budisme no hi ha utopia, perquè deslliurar-se del mal és una tasca impossible que l'home no assolirà mai: només ho aconseguirà Maitreia, "el Buda del futur". La ciutat mítica himàlaia de *Sanghri-la* és la ciutat de l'eterna joventut i de la saviesa, però no de l'abolició del mal.

En Plató trobem l'*Edat d'or* és el temps en què els homes eren feliços perquè els governaven directament els déus; però ell mateix diu que no es pot tornar enrera i estem abocats a l'*Edat dels homes* en què no hi ha felicitat absoluta sinó llibertat. De ben segur que Plató creia que era realment possible portar a la pràctica la societat de la República i no li hauria agradat que ningú el considerés un utòpic.

El tema de la Utopia apareix al fons de molts grups religiosos del Renaixement i del barroc i entre alguns grups polítics del XIX que s'exilien a Amèrica per realitzar una societat perfecta fora del món. Entre d'altres podem esmentar la *holy commonwealth* dels peregrins puritans del *Myflower*, les reduccions jesuítiques del Paraguai, la peregrinació dels mormons a Salt Lake City, la *New Armony* d'Owen o la frustrada societat Icariana a Texas, portada bàsicament per catalans. Es tracta d'anar a buscar en llocs límit i de vida dura una societat paradoxalment plaent.

També hi ha utopies que pretenen imposar-se per la força. Els *ranters* de l'exèrcit de Cromwell proclamaven la seva voluntat d'*assaltar els cels* i una cosa similar succedí a amb els llibertaris espanyols del 1936. Els anabaptistes de Munzer, els indis que seguien Sitting Bull o Jerónimo i les tribus sudaneses que obïren la crida del Mahdí (les que van inspirar el meravellós poema de Kavafis *Esperant els bàrbars*), són exemples de *utopies mil lenaristes* que pretenien realitzar a través d'una acció violenta el *gran dia* de la revolució que instal·laria a la terra l'ordre diví.

Hi ha societats històriques amb un component utòpic estructural: no es pot comprendre, per exemple, la història dels Estats Units d'Amèrica si es passa per alt la seva autocomprensió com a utopia realitzada. Els USA s'han entès sempre a sí mateixos com un refugi dels perseguits (per les seves idees religioses, per la fam o per les dictadures després...) i com un lloc en què fins i tot la Constitució reconeix explícitament el dret a la recerca de la felicitat -amb el nivell de neurosi que això pugui comportar. Un altre cas interessant de societat amb tendència utòpica és la ciutat de Praga on al llarg de la història es van repetir els intents utòpics: els alquimistes de Rudolf II (utopia del poder), els jueus de la càbala i el Golem (amb la història del Rabí Löw) i la utopia del socialisme de rostre humà (Dubcek).

En tots els casos les utopies político-religioses són expressió d'una societat dels purs i dels justos, que es revelen contra el món impur i injust. La novetat que aportarà el socialisme, especialment en la seva varietat marxista, és l'extensió obligatòria de la utopia a la societat global.

Aquest fons religiós que estem remarquant no sempre ha estat admès pels estudiosos del tema. Lluís Duch al seu important article: "La secularització de la utopia en el Renaixement" (dins el llibre *L'enigma del temps*, Montserrat, 1997) recull testimonis del "laïcisme" utòpic que no es poden menystenir. Així adueix un text de Tomasso Campanella a *La ciutat del sol* en què aquest franciscà afirma: "*Nosaltres presentem la nostra república no com a donada pel per Déu, sinó com a troballa de la raó humana, per tal de poder demostrar que la veritat evangèlica es troba d'acord amb la natura*". És obvi que la frase es pot tallar abans del "per tal de..." i les Utopies apareixen com a productes seglars; però si es llegeix tota, el significat serà molt diferent. En tot cas, una cosa és que la utopia es presenti a extramurs de la religió i una altra -prou diferent- que se situï a extramurs de la "fe". Si alguna idea demana fe, és la Utopia. Passa, però, que la fe utòpica es realitza a la terra, però es pensa a través de la traducció del model transmundà

Utopia i agrarisme.

És força habitual insistir en l'aspecte tradicionalista i agrari de les utopies. Un bell estudi antropològic de Joan Soler i Amigó: *Els enllocs. Els temps i els horitzons de la Utopia*. (Fundació Serveis de Cultura Popular- Ed. Alta Fulla, Barcelona, 1995) ha analitzat alguns temes de les utopies populars que han persistit en el folklore català. Un exemple curiós és la terra de Gandòfia, situada prop d'Antuèrpia que l'esmentat estudiós identifica amb la població flamenca d'Antwerpen [Anvers] Gandòfia podria ser Gant i l'origen del tema podria estar en les tropes mercenàries prominents d'Anvers que Felip V d'Anjou va usar per sotmetre Catalunya. "Venir d'Antuèrpia" és una expressió que encara s'usa al Camp de Tarragona i que significa no saber que passa al seu voltant, com les tropes que no sabien ni la llengua ni els costums catalans.

Soler i Amigó recull una cançoneta significativa sobre el tema:

Una terra diu que hi ha que n'és molt bonica terra,

Que als que treballen assoten i als que jeuen passen renda.

Aquesta terra tan bona, la Gandòfia l'anomenen.
Les pedres són de bon sucre, la fusta n'és de canyella,
Les parets són de pinyons i les escales d'ametlla.
Perquè no saben fer teules, de torrons fan les teulades,
Perquè no tenen ciment, fan servir la melmelada.
Els carrers de cotó fluix, perquè ningú hi ensopegui
I les fonts que hi ha per 'llí no ragen més que mistela.
A tots els voltants del poble hi ha arbres que fan moneda;
El diner per allí es perd perquè ningú l'arreplega.
A les fleques i als hostals amb sense pagar s'hi menja
I al que s'empenya a pagar el condemnen a galeres.

El mateix estudiós recull un seguit de contalles atribuïdes a Xauxa ("A Xauxa, rai!") que sembla ser una evolució del nom d'un poble peruà

- A Xauxa lliguen els gossos amb llonganisses
- Les fonts ragen vi
- Les pedres són de xocolata i torró
- Els infants es crien sols
- No cal treballar
- No hi ha metges ni apotecaris...

Les utopies agràries són contes populars sobre el gran dia i, com és senzill de veure, en general giren al voltant del tema de l'alimentació. Es tracta d'un món al revés que es una pura expressió de desigs però que no té una significació política, més enllà d'una expressió de protesta de caire humorístic.

El ressò que aquesta tradició té sobre l'obra de Desideri Erasme i, per extensió, sobre Th. More és obvi. En definitiva, les utopies agràries recullen el ressò de les benaurances bíbliques ("Feliços els pobres d'esperit perquè Déu els dóna el seu Regne") i les projecten sovint amb trets d'humor negre sobre un present miserios. Però

si algú s'interessa per saber-ne més, cal recordar que segons diuen un dijous cada set anys (el Dijous gras, potser?) surt del port de Barcelona un vaixell que porta a Xauxa. Dissortadament no sabem ni a quin moll ni a quina hora salpa...

Les tres funcions de la Utopia.

La utopia com el somni apocalíptic només té sentit per oposició a l'estat present de les coses. Projecta cap al futur un estat de coses propi del present, però transformat d'una manera ideal. La utopia té en comú amb l'esperança apocalíptica la idea del *gran any*. Vindrà un moment de plenitud que donarà sentit a tot el patiment anterior i obrirà la porta a una nova era plena de felicitat i harmonia. Com l'apocalíptica, la utopia anuncia la visió d'un nou cel i una nova terra, definitivament humanitzades.

La utopia compleix tres funcions:

1. - *funció heurística*: que converteix la utopia en una mena de hipòtesi de recerca. Una utopia és un camí envers el demà millor que cal aprofundir.

2. - *funció crítica*: envers la situació social existent. Tota utopia parteix de la idea de què el present és intolerable i el demà serà millor.

3. - *funció pràctica*: la utopia incita a l'acció i en certa manera prefigura el demà

Les tres etapes en la història de les utopies

Segons Frank E. Manuel les utopies de la tradició occidental a partir de Moro es poden dividir en tres etapes:

1.- *Utopies de la felicitat tranquil·la* de Moro a la Revolució francesa.

2.- *Utopies dinàmiques socialistes* que ocupen la major part del segle XIX.

3.- *Eupsíquies* (mot del psicòleg Abraham H. Maslow) utopies psicològiques i filosòfiques del segle XX.

1.- *Utopies de la felicitat tranquil·la*: Són les que s'inicien amb la publicació de l'obra de Moro (Lovaina, 1516). La font principal de la bona vida rau en l'ordre savi. Es busca un

ordre social que minimitzi les possibilitats d'agressió física, disminuint al màxim la competitivitat. Són pures especulacions intel·lectuals que no es pretén portar a la pràctica.

Hi ha una visió patriarcal i tradicionalista del poder (sempre en mans de vells, sempre en mans de savis: mai en mans de joves ni del poble) L'única desigualtat és la que prové de la saviesa (La "Casa de Salomó" a la *New Atlantis* de Bacon). Per a aquestes utopies l'origen del mal és la propietat mal adquirida: es defensa un comunitarisme tradicionalista, en què la tranquil·litat és el valor suprem i la moderació és la forma d'assolir-la, en una estoica calma.

2.- *Utopies dinàmiques socialistes*: Apareixen al segle XIX; possiblement el primera a emprar el mot "socialisme" fou Owen al 1835. Són més *eucronies* (bons temps) que no pas *utopies* (bons llocs). Anuncien que és arribada l'hora d'un nou sistema. Ja no és una disquisició purament intel·lectual, sinó que es fa l'esforç d'intentar portar-los a la pràctica. No es tracta d'artificis literaris, sinó de projectes que es volen pràctics. Hi ha una inserció en la història, dinàmica, que anteriorment no hi era. Se suposa que la història avança envers la realització total o parcial de la utopia: hi ha consciència d'un *telos*. La relació entre els homes és d'amor (més calenta) i no tant de justícia.

A més són utopies constructives; per exemple, els saint-simonians estan tot el dia construint carreteres, ferrocarrils, canals. Els transports són considerats l'eina d'unificació de la humanitat. Ja no es pensa la utopia en una illa perduda o en un racó de món, sinó realitzada comunitàriament a nivell mundial: els utòpics viatgen i hi ha intercomunicació, conseqüència del progrés. Mentre la utopia cristiana de Moro reprimia la sexualitat, la utopia socialista exalta el cos i l'immediat en clau més epicúria.

Pel que fa al poder les utopies socialistes consideren que la societat no ha de ser dirigida i governada per un poder rígid i tradicional, sinó simplement organitzada i administrada. No es tracta ja de manar sobre homes, perquè l'home modern té consciència de la seva pròpia dignitat i no admetria ser manat, sinó més simplement d'administrar les coses.

3.- *Eupsíquies contemporànies*: Com *Walden II* de Skinner en què la coacció es fa a través de la por i de la manipulació psicològica, més o menys behaviorista. Provenen d'una lectura del darwinisme social, però llegida generalment en clau kropotkiniana, és a dir, considerant que és la col·laboració l'eina de la supervivència. No es tracta tant de fer una profecia de destí, com serà el cas de les *antiutopies* sinó de posar la ciència al servei d'un home pacífic i racional. Un exemple es troba en Wilhelm Reich, en Maslow o en Norman Brown. El concepte d'*autorealització* de Maslow seria un exemple d'aquesta psicologització de les utopies. [*autorealització* és romànticament la realització expansiva de totes les potencialitats, en un sentit espiritualitzador]

Per què fracassen les utopies?

Sovint s'ha considerat que les utopies formen part del món conceptual de les esquerres polítiques; de manera que tota posició esquerrana implica un "encara no" utòpic al qual cal adreçar els esforços. En aquest sentit és paradigmàtic el plantejament del tema que fa el filòsof polonès Leszek Kolakowski a *L'home sense alternativa*: "*l'esquerra es defineix per la negació, però només per ella sinó més aviat per l'orientació d'aquesta negació; és a dir, pel caràcter de la seva utopia. (...)* *L'esquerra no pot existir sense utopia. L'esquerra segrega utopies com el pàncreas segrega insulina*". Però és el fet que les utopies han fracassat després de la caiguda del mur de Berlín (1989) i caldrà preguntar-se per què.

Una primera resposta, ja proposada per I. Berlin fa temps és que les utopies són estàtiques, mentre que la societat real és dinàmica. Per tant una Utopia, com tots els plantejaments basats en llibres sagrats, difícilment pot subsistir quan els fets canvien i més aviat constitueixen un fre a la llibertat perquè impedeixen pensar sota condicions noves i diferents. En definitiva, una utopia constitueix un límit a la llibertat.

Una altra possibilitat és que les utopies avui siguin ja impensables perquè el component utòpic s'ha fet massa "normal" o fins i tot es pot considerar ja realitzat. Vivim en una societat de canvi tecnològic i de racionalitat tècnica, que creu possible construir amb mitjans tecnològics tot allò que hom desitgi. Però, alhora, quan els humans aconsegueixen una nova fita tecnològica se'n senten insatisfets. Les utopies apareixen més com a imatges (publicitàries) que com a fets reals. En paraules de Baudrillard una utopia és: "una idea arrelada en un fet" (*La ilusión del fin*. Anagrama, 1993, p.29). Possiblement, per tant, una època en què hi ha més representació (imatge) que fets, les utopies -al cap i a la fi, figuratives- tenen ben poc sentit; la seva forma actual és més aviat la novel·la de ciència ficció que no pas el tractat filosòfic. En tot cas, la degradació dels fets transformadors en propaganda tendeix a banalitzar l'utòpic.

La utopia té un caire mil·lenarista, exclusiu i totalitari: és un món irreal en què tot funciona per unanimitat. La utopia és un món perfecte en que no hi ha cap mena de discussió; tothom marca el mateix pas, no hi ha dissidència, no es necessiten pactes amb la imperfecció. Les utopies s'han d'aplicar d'una manera íntegra i intolerant. Això en una societat liberal és insuportable.

La utopia, a més, és *organicista* i comunitària considera la societat com una totalitat i no s'adona que en una societat hi ha múltiples contradiccions, interessos contraposats, etc. En aquest sentit les utopies acaben esdevenint formes de simplificació excessiva de les relacions humanes. En el fons la utopia arranca de la divisió de la societat en dos grups: els savis benefactors, (que són els autèntics coneixedors) i la massa que és seduïda pels savis paternalistes. Per a una teoria utòpica, la societat només pot ser transformada mitjançant el coneixement i els savis que el posseeixen tenen una influència absoluta (herència dels "homes d'or" platònics), que es veurà realitzada en el socialisme en què el partit [òbviament, únic] serà sempre el qui tingui la raó.

La utopia és a més, tot i que sovint ho negui, un món religiós: hi ha alguna cosa de sagrat (obra d'un legislador clarivident, d'una mena de forma laica que encarna un Crist redemptor en versió civil): exigeix una ortodòxia (la famosa "línia correcta") que només existeix al món dels núvols, però no en la realitat.

La utopia, encara, és un fet de la voluntat i gairebé un somni: només pot ser perfecta a condició de continuar essent un somni i no embrutir-se amb la vida quotidiana. D'aquí prové la seva impotència política.

*En resum, la utopia és una reflexió sobre el tema de la puresa i posa de manifest la distància entre allò que ens mereixem (pur, perfecte, ideal en sentit vulgar) i allò que tenim (gris, angoixat, miserios, provisional). Ve a ser com un negatiu fotogràfic: allò que en la utopia surt blanc, pur, és el que en la realitat és gris o negre (p.ex. l'ús de l'or a la *Utopia* de More per a fer grillons i orinals). Més que parlar-nos del futur, ens parla d'un present mancat que necessita proposar-se somnis de la raó per a continuar pensant amb optimisme envers el futur i per a suportar la misèria del present i – sobretot- expressa la impotència de la racionalitat per superar tant desgavell. Cal pensar a fons si la utopia, finalment, no serà més que una immensa presó i si finalment la llibertat es realitza en la utopia no és sinó un nou esclavatge. Simplement, la utopia és un miratge de la racionalitat. La puresa pot acabar essent terrorista; i caldria no oblidar que sota un Cel puríssim i finalment inassolible pot amagar-se un Infern ben real.*

La Utopia de Th. More com a expressió del pessimisme.

More és clarament un dels casos més sorprenents en la història de les idees. Només cal resseguir la seva biografia per a comprendre que no estava gens en línia amb la transformació social del seu moment. Era un aristòcrata, ferm partidari de les bones i velles virtuts de la pagesia, la tradició i la religió que buscava, com el seu amic i mestre Erasme, una via de síntesi entre cristianisme i humanisme laic. More era un pessimista que sembla no creure gaire en la llibertat individual. Hi ha alguns elements clarament totalitaris en la seva *Utopia* que no convindria passar per alt, per evitar un embadaliment ingenu:

- Enquadrament de la població en un sistema numèric rígid
- Procediments arbitraris per mantenir el repartiment del poder
- Treball obligatori per a tothom
- Manca de llibertat sexual (matrimoni obligatori)
- Economia estatitzada, distribució de béns segons les necessitats familiars pels magatzems imperials

Pel demés convindria també no perdre de vista l'element irònic de la seva Utopia que és palès d'una manera prou clara en els jocs cultes que fa amb els noms -grecs- que apareixen al text. Clarament *Utopia* és Anglaterra. Com Anglaterra és una illa. Està a més dividida en 54 ciutats, com els 54 comtats anglesos i viu aïllada, tal com volia la política de aïllacionista de Wolsey. Amaurota, la capital, està situada a la riba d'un riu amb un pont, com Londres...

Els jocs cultes més obvis de l'obra es fan amb els noms:

Hitlodeu vol dir *mestre-explica-romanços*

Amaurota significa *Ciutat de la boira*

El riu *Anhydris* és el *Riu sense aigua*

El país és governat pel rei *Ademos* que vol dir *sense poble*

Està habitat pels *Alaopolites*, és a dir, els *ciutadans sense ciutat*

Els veïns són els *Acoriens*, que vol dir, els *homes sense país*

Serveixin només aquests exemples per mostrar que el propi More mai no va pretendre cap altre cosa que no fos escriure una sàtira o, com a molt, una reflexió sobre la caritat cristiana com a millor forma de govern, en un moment en què l'entrada d'or americà i l'expansió burgesa trencaven el marc tradicional -paternalista- de relacions socials feudals. El terrible destí de l'autor va jugar, paradoxalment, a favor del destí de l'obra. More fou executat per oposar-se a la política del rei Enric VIII i esdevingué sant de l'església catòlica després d'una interminable cadena de malentesos telògicopolítics, en què no van faltar ni tan sols pel lícules de Hollywood... Ja ningú no recorda el context històric del personatge, inscrit en la *tercera via* potenciada per Erasme entre el papat i Luter i de fet ell ha creat un món simbòlic infinitament més potent que el de la pròpia obra.

Utopies i antiutopies: concepte d' antiutopia

S'anomena antiutopia a una *utopia de destí* o, el que és el mateix, a una *profecia històrica de caire pessimista*. Entre les antiutopies més significatives hi ha les de Karel Kapek (1890-1938), autor de *Robota* (en txec significa "treballador", d'on ve la paraula "robot") Arthur Koestler (*Darkness at Noon*, traduïda per *El zero i l'infinit*), i òbviament les dels més coneguts: Aldous Huxley i George Orwell.

A l'antiutopia, l'home satisfet i integrat en un entorn confortable propi de les utopies és substituït per un personatge dissortat, apocalíptic, sinistre, que viu oprimat per tres elements que comencen, casualment, per la lletra *m* : màquina, massa i misèria.

1.- Com a *home màquina* el subjecte viu mancat de llibertat i les seves reaccions emocionals són programades pel poder polític a través de la tecnologia industrial (i molt especialment de la televisió).

2.- Com a *home massa* no té individualitat ni dret a la intimitat. Però la massificació no és només un estat físic (aglomeració, espais infectats de gent) sinó sobretot una circumstància intel·lectual: no es poden tenir altres idees que les pròpies de les masses, qualsevol opinió pròpia és considerada obscena o perillosa.

3.- Com a *home misèria*, cal distingir dos miserabilismes, finalment coincidents, per una banda hi ha la misèria mental de l'home incapaç de revoltar-se perquè està tan oprimat que arriba a considerar la misèria com a únic estat possible i pensable. Per l'altra hi ha la misèria econòmica: les societats de les utopies negatives són pobres (tot i que eventualment l'Estat o el partit dictatorial pugui ser ric precisament perquè aquesta misèria econòmica torna feble i garanteix la submissió dels individus al poder.

Cal distingir entre *antiutopia* i *eupsiquia* perquè tenen lògiques narratives diferents. L'antiutopia és totalitària, mentre que l'eupsiquia depèn encara de la tradició liberal. En l'eupsiquia les drogues no s'usen necessàriament com a instruments de dominació política, poden ser també eines d'autoconeixement. En canvi, en les antiutopies es pot usar la droga però sempre al servei del poder polític deshumanitzador.

L'antiutopia és un tipus de narració propi de la modernitat tecnològica, que s'identifica amb el mal. Hi ha uns versos de Vladimr Holan, el poeta txec, que resumeixen aquesta sensació de triomf de l'inhumà

No obstant el mal puja

per la medul·la dorsal de la humanitat,

plena de gargalls, sagnosos

com l'escala d'un dentista...

Les antiutopies recullen una llarga història d'antindustrialisme, cosa que en les utopies modernes passa poc sovint. De fet, moltes de les millors antiutopies dels darrers anys són novel·les de ciència ficció que mostren el tema clàssic de la decadència de les civilitzacions. Si per a una utopia, habitualment, la tècnica apareix com una ocasió per a fer coses noves, en canvi els antiutopistes hi veuen fonamentalment un perill. Són també ferotgement moralistes: tot està vist des del punt de vista de "la veritat" i "el bé"; fins i tot quan s'oposen al plaer. Els antiutopistes consideren que la civilització liberal està en perill per culpa dels estris que ella mateixa ha forjat i conceben la seva obra com una denúncia. Una antiutopia no aporta mai una esperança sinó un diagnòstic. En aquest sentit l'antiutopia és la forma de la religió sense esperança que correspon a l'adveniment del nihilisme.

Orwell com a model d'antiutopia. La crítica de Rusell a George Orwell.

L'antiutopia més coneguda és la de George Orwell: *1984*. Convé conèixer un xic el personatge perquè la seva biografia dóna molts elements sobre el sentit moral de les antiutopies, en la mesura que el propi autor identificava la seva obra com un recorregut moral, en el sentit de les *novel·les d'aprenentatge*. Orwell (pseudònim d'Eric Arthur Blair 1903-1950, l'Orwell és un riu anglès) era fill d'un funcionari anglès a l'Índia (Bengala), ell mateix va ser un mal estudiant a Eton, agent de policia a Birmània, obrer, rodamón... gairebé constitueix el paradigma de l'home amb mala consciència que necessita "purgar" uns orígens socials benestants entregant-se a la causa de la puresa que ell identifica amb els oprimits del món i amb la pobresa. Textos menors com *Matar un elefant* -sobre la seva època de policia- o *Down and Out in Paris and London* són molt significatius pel que fa a la mala consciència. Per a Orwell la seva pròpia pobresa equivalia a una purificació moral.

Però el canvi radical en Orwell es dóna quan participa a la guerra d'Espanya com a combatent en les Brigades Internacionals. Orwell, que simpatitzava amb el POUM, s'integrà en una de les seves brigades i veié des de primera fila com els stalinistes destrueixen la revolució. Aquesta descoberta del Gulag a Barcelona és per a ell una experiència moral de primer ordre: se li torna explícita una qüestió que abans només havia intuït molt per sobre però que té conseqüències profundíssimes; al fons de tot hi ha una similitud radical entre el socialisme burocràtic (que inclou també la socialdemocràcia) i el capitalisme. Tots dos són usos de la tecnologia contra la llibertat i l'individu. Tots dos usen la mentida i la manipulació com a instruments de domini. Finalment tots dos viuen de la publicitat sense veritat i de la necessitat, tan pròpia dels humans, de "creure" per comptes de "saber".

D'aquesta experiència en surt *Homenatge a Catalunya* que és una denúncia radical del totalitarisme i de la persecució dels troskistes catalans. De tornada a Londres escriu les seves dues obres mestres: *Animal Farm* i especialment *1984*. Contra el que de vegades es diu Goldstein -el *Big Brother*- no és només Stalin. La descripció dels funcionaris i de l'edifici del *Ministeri de la veritat* està inspirada en el Partit Laborista anglès. Tota la novel·la és el procés d'una autonegació, que ha de patir un intel·lectual. Winston Smith, el protagonista, és un funcionari del *Ministeri de la veritat* que ha de reescriure la història i inventar una lògica més elevada ("novalingua") per invertir el signe de tota la informació contrària als interessos de l'Estat. El totalitarisme a l'època industrial inclou, òbviament, la tortura -com la que patirà Winston Smith a la "sala 101"- però sobretot és un estat global, en què tot està directament vigilat per *Big Brother*. L'humà s'ha degradat a simple caricatura, sense intimitat, sense informació fiable i sense futur. L'Estat omnímode, totpoderós i aliè ja al seu origen nacional ha triomfat definitivament sobre l'home.

Precisament aquí és on convé situar un petit article de circumstàncies publicat per Bertrand Rusell a la *World Review* del juny de 1950. Orwell havia mort el 21 de gener del mateix any i Rusell va fer a l'article una mena d'elogi pòstum, però sense deixar de

fer palesa la seva distància respecte al personatge i a la seva funció. El text s'anomena significativament: *Profeta frustrat per manca d'esperances* i centra l'anàlisi en *Animal Farm*. Per a Rusell, que en aquell moment era pràcticament el cap intel·lectual de l'esquerra radical anglesa, Orwell es caracteritza per *un amor a la humanitat aparellat a una ineptitud per a la il·lusió confortable*. Orwell és un home a qui les circumstàncies (històriques: l'estalinisme i personals: la malaltia) van treure les esperances sense reemplaçar-les per altres. Orwell hauria fet el descobriment d'un fet capital: el mal (Hitler-Stalin-els buròcrates) té poder i els homes sensats no en tenen. Per això mateix la història és tràgica, en la mesura que mostra que estem arribant a l'època en què regna el poder en estat pur. Reconèixer aquest fet i mostrar-lo és el que converteix la seva obra en important. Però, alhora Orwell no és un profeta: *Conservà un irreprotxable amor per la veritat i mai no es va negar a aprendre, àdhuc les lliçons més penoses. Però va perdre l'esperança. Potser no sigui possible, tal com va el món, combinar esperança i veritat; si fos així, tots els profetes no haurien estat altra cosa que falsos profetes. Per la meua banda, he viscut massa temps en un món més lleuger per acomodar-me a una doctrina tan corrosiva. Trobo en els homes com Orwell la meitat, però només la meitat, del que el món necessita. L'altra meitat està encara per trobar.* (Hi ha trad. castellana al nº 35 de la revista Quimera, gener 1984, p.42).

Imagina... (epíleg).

Però potser seria una mica injust veure el segle XX com l'època de les utopies fallides. Sempre quedarà John Lennon:

Imagina't que no hi ha paradís
-és ben fàcil, intenta-ho-
ni cap infern dessota nostre.
I damunt nostre el cel tan sols.
Imagina't tothom
vivint avui per avui.
Imagina't que no hi ha pàtria
-fes un esforç, no costa-
ni res per què matar ni morir.
Ni tampoc cap religió.
Imagina't tothom
Vivint la vida en pau.
Pots dir-me somnia truites,
Tanmateix no sóc l'únic.
Tant de bo te'ns uneixis un dia
I el món serà tot u.
Imagina't que no hi ha propietat
-t'hi veus amb cor, segur?-
cap fretura per cobdícia ni per fam.

Una humanitat fraternal.
Imagina't tothom
compartint tot el món.
Pots dir-me sonmiatruites,
tanmateix no sóc sol.
Tant de bo te'ns uneixis un dia
I el món serà tot u.